

Forfatter: Grundtvig, N. F. S.

Titel: Om Religion og Liturgie

Citation: Grundtvig, N. F. S.: "Om Religion og Liturgie", i Grundtvig, N. F. S.: *Grundtvigs værker*, Faculty of Arts, Aarhus University. Onlineudgave fra Grundtvigs Værker: https://tekster.kb.dk/text/gv-1807_61-txt-root.pdf (tilgået 25. april 2024)

Anvendt udgave: Grundtvigs værker

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. Du kan kopiere, ændre, distribuere og fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.

[Læs CC0-erklæringen](#)

Om Religion og Liturgie.

Unter der Hülle aller Religionen liegt die Religion selbst.

Schiller.

Atter er Liturgien blevet Centret for Dagslitteraturen, og det med saamegen mere Ret, som Regieringen just nu har værdiget den sin særdeles Opmærksomhed.

Næsten alle de, der hidtil traadte frem, have antaget som afgjort, at vor Liturgie trænger til total Forandring, og kun opholdt sig ved Besvarelsen af Spørgsmaalet, hvori denne bør bestaae?¹³⁰

Naturligviis opstod her den største Uenighed, da man havde glemt, først at enes om Synspunktet for det Hele. Spørgsmaalene: Hvad er Religion? Hvad er christelig Religion? Hvad er Liturgie? og hvorledes forholder denne sig til hin? ere stedse blevne staaende i Baggrunden, og enten ganske overseete, eller dog kun betragtede med halv fravendt Øie.

Denne Fremfærd er saa meget besynderligere, som enhver Dom, der, uden strængeste Hensyn paa hine Grundideer, fældes enten over den gamle, eller nogen anden Liturgie, maa ligne Dommen over Stenes Dimensioner uden Hensyn paa Bygningen, hvori de skulle passe, eller dennes Bestemmelse.

Troede man maaskee, at Ideen om christelig Religion var bekjendt og erkjendt nok, og tabte saaledes den store Revolution af Sigte, som Menneskenes Begreber ere undergangne i de sidste 10 Aar; eller, tilbageholdt man sine Meninger om Christlæren, og en for samme passende Liturgie, af en Forsigtighed, der, saa beføiet den i visse Henseender kunde være, var her ganske paa urette Sted?

At det Sidste har hos Nogle været Tilfældet, derfor synes den Aand at borge, som lever i deres Bemærkninger; men hvor inkonsekvent denne Adfærd er, kan sees ved at anvende Grundsætningen paa Livets mindre vigtige Gjenstande.

Vel opfører man ikke sielden paa et Theater Stykker, der, ene beregnede paa et øiebliklig Publikums Klap, ei have uden negativt Hensyn paa Dramaets høiere Love; men var Talen om en ufravigelig Rettesnor for de Dramer og Dekorationer, der i en længere Fremtid skulde skues, vilde man dog neppe lade det beroe med at vise, hvilken Virkning disse vilde have paa den første den bedste Sværm af Tilskuere, man i dette Nu indkaldte fra Gaden. Ja, man vilde vel end ikke danne Regelen overensstemmende med de Fordringer, som gjordes af mere Tænkende, efter den herskende Smag, men søge tilbage til det første og høieste Princip for dramatisk Digtning, og derefter afpasse saavel det Materielle som Formelle ved Indretningen. Forsømmelse heraf vilde i det mindste med Ret kaldes en utilgivelig Brøde, saavel mod den nærværende Slægt, hvis Smag ei burde følges, uden den først beviistes at være Produktet af de høiere Ideers Erkjendelse, som mod den kommende, der med yderste Mishag maatte see sig undergivet Love, hvis Motiver for længst vare hensuldrede i Støvet, hvorfra de toges.¹³²

Her derimod, hvor Talen er om det høieste i Livet, om det, der skal hæve os, ei blot øiebliklig over Tilværelsen, men til Beskuelse af en evig Exsistens uden fra, og over samme, vil man nøies med, at raadspørge vor Tidsalder, som var den upartisk, fordi den er ligegyldig * En fra Erfaring og Menneskekundskab hentet og følgelig saare rigtig Bemærkelse. *Udg.* .

Længe haabede vi* Taler Herr Forfatteren i et heelt Selskabs eller i sit eget Navn? I sidste Tilfælde synes mig *Jeg* havde været mere passende. *Udgiv.* at skue mere dybtgaaende Forsøg til Bestemmelsen af christelig Liturgies Grundvold, fra Mænd, der ved deres Kundskaber og Stilling vare dertil lige beføiede; men, hidtil skuffede i vor Forventning, toge vi den, maaskee noget dristige Beslutning, at forelægge vore Landsmænd Resultaterne af vor redelige Granskning.

Vel vide vi, at Veien, der maa betrædes, er slibrig, og egnet til Fald, da den fører sin Vandrer ud over Tilværelsen, og lader ham ligesom svæve mellem Himlen og Jorden; men vi vide ogsaa, at det er den eneste, som kan føre til Maalet, og føle os sikre paa, ei at vorde Gjenstand for de Fornuftiges Latter, om end

stundum vor Fod glider, og vore Skridt vakle. At Daarerne, der virkelig troe sig kloge, naar de kunne fremstille Alt, ligesaa betydningsløst, som de selv ere, ville lee høit, det for 133 udse vi; men Saadant skal være os ligesaa kiært, som det Modsatte vilde bedrøve os.

Trænge vi til Religion?

Dette spørgsmaal maatte synes underligt, især for Historiens Fortrolige, dersom det ei var bekiendt, at vor Tid sætter en Ære i at nægte, hvad alle de svundne Aldere have bekræftet, i at indknibe sig selv til Jorden, som om det var Menneskets høieste Triumph at paastaae sin Tilværelses Nullitet. Nu derimod vil man med Rette her fordre det besvaret.

Først ville vi søge at føre Livet og dets Problem frem for Beskuelsen, ei for derved at undgaae Svaret; men for at sætte Læserne paa vor Standpunkt.

Vi leve i en Dal, begrændset af et uoverskueligt, bølgende Hav. Vakte ved Traditionen, og drevne af en uforklarlig Tvang, ahne vi dunkelt, at paa hin Side Havet maa være et Land, med skiønnere Vexter, og renere Luft - vort oprindelige Hiem. Uvilkaarlig stirre vi did, uvilkaarlig stræbe vi i vore Aandedrag at opfange Luften, der synes at strømme ud fra hint Ubekiendte. Herved blive de staaende, som berusede af Dalens Druer, eller lænkede til denne Jord, ei kunne skue dens Ophør. Herved bleve vi maaskee Alle staaende, dersom Havets Bølger ei efterhaanden opslugte os; men nu kunne vi ei længere være tilfredse med den 134 ubestemte Ahnen. Vi forlange Vished. Selv tør vi ikke vove os bort, da vi maa gaae under ved Forsøget, og dog ei vide, om det er os tilladt, at forlade Dalen; men tvende Sendebud have vi, *Poesien*, og *Philosophien*, og paa dem bygge vi vort Haab. *Poesien* svinger sig ud over Havet, og taber sig mellem Skyerne. Kun stundum skimte vi den i det Fjerne, og, vor Stirren uagtet, ville vi dog aldrig opdage andet, end at den er omgivet af en forbifarende Glands, som vi ahne at være Virkning af den skiønnere Soels Straaler, vi sætte i det Ubekiendte.

Philosophiens Vei er en anden. Først giennem søger den Dalen nøie, og følger den i alle dens Bugter, for, om mueligt der at finde Stedet, hvorfra hin Ahnelse udstrømmede; men drives efter spildt Møie, af Nødvendigheden - til at slutte, den dog maa være kommet over Havet. Med største Omhyggelighed udruster den sit Skib til Fart over Dybet: men kommer neppe et Steenkast fra Landet, før den standses af de skyehøie, rullende Bølger. Enten maa den hæve sig over dem, og blive Poesie, eller ankre, udsat for de stormende Vinde, eller den, træt af forgæves Kamp, maa vende tilbage, byde os betragte Dalen som vort Hiem, og nøies med at give Regler for den beqvemmeste Gang paa den bugtede Vei, der fører til Havet.¹³⁵

Enten maa vi nu atter tye tilbage til hin Ahnelse, *Philosophien* i det høieste kun gjorde bestemtere, eller vi maa erkiende vor Trang til Belærelse fra hin Side Havet.

Saasnart Mennesket har bragt sine Evner til den Grad af Udvikling, at han kan beskue sig selv, da møder ham flux Tilværelsens underfulde Gaade. Han seer Jordens andre Dyr nøies med Øieblikkets Nydelse; men hos sig selv finder han en Trang, der gaaer ud over det Endelige, uden at være sig sin Gienstand bevidst. Han troer at løse Knuden, ved at erklære sig væsentlig forskiellig fra de andre Dyr, og hævet over dem; men han knytter den kun derved fastere, thi vil han ikke antage som sit Maal, at fødes, nyde, og døe, da forlades han af Livets hele Analogie; har udrevet sig af den eneste bekiendte Kiæde, og staaer som et enkelt led, uden Berøringspunkter. Er han et Hverdagsmenneske, eller et klogt Dyr, da iler han med at overhugge Knuden, vender tilbage til sine fornuftløse Frænder, og gjør endelig Nydelse til sit høieste Maal. Men end ikke herved er han blevet eens med sig selv, thi han har beredt sig en ny Kamp mod den nedtrykte, men aldrig overvundne Ahnelse af det Høiere, der hos ham forkynder sig igiennem det, vi ¹³⁶ kalde Samvittighed. Han kan ofte undvige Kampen, men aldrig ende den som Seiersherre, thi stedse maa han flygte for den overmægtige Fiende, hvis Angreb blive stærkere og hurtigere, ligesom Alderen gjør ham svagere, og mere uskikket til Flugt. Tilsidst indknibes han imellem den og Døden, og kaster sig skælvende i den Sidstes kolde Arme, uden dog at turde der haabe Befrielse fra den forfølgende Dæmon.

Mennesket, som er mere fortroelig med Ahnelsen om sin høiere Natur, nedseer stolt paa sin slumrende Broder, og bebreider ham, han selv er Aarsag i sine ængstlige plagende Drømme. Selv slutter han sig end tættere til sin Ahnelse, og haaber, at faae den giennem *Poesien* eller *Philosophien*, potenseret^{*} c : bragt til Vished - gjort evident. *Udgiv*. til Vished. Undertiden troer han at have naaet sit Maal, men om det er en Skuffelse eller ikke, skal følgende Betragtning lære.

Poesien veed vel at konstruere en høiere Tilværelse af de meest glandsfulde Træk, hvori Mennesket øiebliklig bevæger sig med berusende Vellyst, men den kan ikke skiænke noget varigt Liv i samme, og ei tillægge Existencen en egen Værdie, som indsluttende Betingelsen for en høiere Væren. Er nu dens Tendents, at udrive Mennesket af Tilværelsen, kan den ei heller løse dennes Gaader, der tvertimod ¹³⁷ træde

stærkere frem, jo nærmere den kommer sit Maal. Vel vide vi, den nogle Gange især i de sildigere Tider stræbte at knytte sig til Livet, men vi vide ogsaa, at den enten derved ganske foragtede sin Natur, og blev den dyriske Nydelses forførende Maler, eller sank under Tilværelsens tunge Byrde, som den med sig vilde hæve til det Evige.

Man vente ikke her en udførlig Kritik over de philosophiske Systemer, som her slet ikke vilde være paa sin Plads, om vi end kunde give den; men blot Fremstillingen af det høieste Punkt, Philosophien, i Følge sit Væsen, kan og tør bestige! Den kan lede Mennesket til Bevidsthed om Tilværelsens Strid, og saaledes med Bestemthed fremsætte det høieste Problem. Den kan motivere sin Paastand, at dets Løsning enten maa være umuelig, eller føre ud over Tilværelsen; men selv at løse det, formaaer den ikke.

Den kan beraabe sig paa ethvert udviklet Menneskes indre Erfaring, naar den paastaaer, at vor Fornuft erkender en høiere Lov end Naturens; men den kan aldrig forklare Phænomenet, hvi hin, der dog forkynder sig som det høieste, ei kan fremtræde i Tilværelsen med samme Nødvendighed som denne. Den kan ikke forklare denne Disharmonies Udspring fra en Harmonie, saa lidet som dens Tilbagevenden til en saadan. Enhver som tænkte selv, vil finde, at baade *Fichtes*, og *Schillers*, og *Schellings* Forsøg, ved deres umiskiendelige Præg af overordentligt Genie, ere mislykkede, og herfra er kun et lidet Skridt til at indsee, hvorfor, og at de nødvendigen maatte mislykkes. Alle de Opløsninger, Philosophien tillader sig af hine høie Gaader, maa enten være en Nægtelse af Gaadernes Tilværelse, eller støtte sig paa en Hypothes, der ei kan bevises, men er stundum saa genialisk skiult, at den synes at være Resultatet af den indvortes Erfaring selv.

Schelling er uden Tvivl Den blandt de nyere Philosopher, der værdigst karakteriserede det Evige, og meest konsekvent udledte Exsistencens Strid derfra, som blot tilsyneladende; men hvad hjælper den strængeste Konsekvens, naar det første Led svæver i Luften, saa vi ei uden Poesie kunne nærme os det? Under *Schellings* Haand fremstod en herlig nye Skabelse, men just derfor manglede Sluttelsen (?) til den nærværende. Antagelse af det Evige, fristes vi, forledte af vor Trang, let til da at frakiende Navnet Hypothes; men den bliver det ikke min dre, fordi den vises som nødvendig, naar Philosophien skal kunne udsige noget Oplysende om Gaaden.

Derfor valgte vi *Schellings* Philosophie til Exempel, fordi vi i den see Philosophiens Tilstaaelse af sin Uformuenhed til at forklare Tilværelsens Gaade, og altsaa Henviisning paa ubetinget Trang til noget høiere.

Kunne vi ikke knytte Tilværelsens høieste Led til det Evige, da maa Kundskaben om deres gjensidige Forhold nødvendig komme ovenfra, eller vi maa undvære den. Det Sidste kunne vi ikke, naar vi hævede os over Dyriskheden, og føle hin Trang, der gaaer ud over det Endelige, og vi maa da inderlig hige efter det Første.

Lykkedes det os, endog kun tildeels at fremstille de foregaaende Ideer med Lys og Sandhed, da vil vist Ingen af vore Læsere ansee Religion som et Baand paa den Uoplyste, eller en Støtte for Moralsystemets vankende Bygning* - Jeg maa, for min Person tilstaae, at jeg stedse har anseet og endnu anseer Religionen for den sikkerste Grundvold, hvorpaa Moralen maa være bygget. Ved ikke at antage dette, bliver Moralen, i mine Tanker, just en vankende Bygning - en Klogskabslære, og intet andet. Støtten - Religion kan heller aldrig borttages, Moralen maa nu have naaet sin behørig Fasthed eller ikke. Udgiv. , der skal borttages, saasnart denne har naaet sin behørig Fasthed, men følge os med Interesse, naar vi søge at besvare Spørgsmaalet:

Hvad er Religion?

Den almindelige Definition siger, den er Kundskab om det Oversandselige, og naar man an140tager Tilværelsen af flere Religioner, maa man vel sige saa, da det synes at være det Eneste, de have tilfælles. Naar vi derimod, uden Hensyn paa nogen bestemt Religion, ville angive Begrebet saaledes, som det dunkelt har svævet for alle Religionsstiftere, og som det maatte være, for at indslutte den bestemmende Grund til alle mere uddannede Folks Religioner, da kan den ikke tilfredsstillende os. Definitionens Ufuldkommenhed var nødvendig, da den er fremkommet ved blot logisk Abstraction fra et Noget, der uden Beviis antages for at være, hvad man vilde definere.

Er det mueligt at faae fyldestgørende Svar paa dette vigtige Spørgsmaal, da maa det søges i Historien, der, ubekymret om sig selv, afslører under sin rolige Gang det Høieste og Dybeste. Raadspørge vi nu denne, ville vi finde, at skiønt dens Zifre ogsaa indslutte Nuller, der, saa lidet de for os mangle Betydning, dog ved deres ligesom isolerede Fremtræden vare betydningsløse, erkendtes dog Religionen almindelig for at være den guddommelige Kraft, der hæver Mennesket over alle Jordens Omgivelser, til det Høieste, Oversandselige. Allerede herved er meget vundet, thi Religionen er nu ikke længere for os en blot Kund

skab, men den gyldne Kiæde i Jupiters Haand, der skal løfte Jorden til Himmelen.¹⁴¹

Giøre vi end eet Skridt, da finde vi, at baade Grækere og Jøders og Skandinavers Historie taber sig i en gylden Alder, da Guderne vandrede paa Jorden, da det Himmelske og Jordiske faldt sammen i en Idee. Her hviler Urtypen for alle Religioner, her faae vi Svaret: *Religion er det Endeliges Samfund med det Evige.*

Ikke forstaae vi ved Udtrykket, den gyldne Alder, hin episke Old, der var dens Efterskin; ei heller tænke vi os derved de nye Philosophers evige Idee, men dennes Virkelighed under Tidens Betingelse.

I Dettens nærmere Udvikling ville vi, uden Hensyn paa Mythologiernes deels matte, deels adspredte Træk, ene beskue Bibelens rene Billede, hvor alle Gestalterne træde tydelige og uddannede frem for vort Øie.

Hin gyldne Alder betegnes her med det saare passende Navn, Uskyldighedsstanden; thi reent og usmittet maatte det Jordiske være, for at kunne flyde sammen med det Himmelske. Guds Billede betegner hint Samfund, vi kaldte Religion, thi, betegnede det noget Væsentligt hos Mennesket, kunde det ikke tabes, uden ved Menneskets Omskabelse; men, som saadant maatte det nødvendig tabes, ved at æde af Kundskabstræets Frugt. Samfundet med det Evige maatte nødvendig ophøre,¹⁴² saasnart Menneskene søgte Kundskab, og gjorde Forskiel mellem Godt og Ondt, thi derved gaves Tilværelsen en egen Vigtighed, og Mennesket var, efter den første Frihedsyttring ei længere *nødvendig hvad han var*; men et Resultat af Valg.

I Uskyldighedsstanden var ingen Død, og det evige Liv fremspirede af Jorden selv; thi Mennesket udtrykte sit Begreb heelt, og Død maatte da have været en Ophævelse af Samfundet, da den ikke kunde være en Overgang til det allerede Existerende. Nu see vi tydelig Sandheden af Ordene: "paa hvilken Dag du æder deraf, skal du døe!"

Mennesket udjoges af Paradiis fra Livets Træe, og Døden stod som en Cherub med et blinkende Sværd mellem det Evige og Endelige.

Slangen, der forførte Menneskene, var Tilværelsen (?) selv, der lokkede dem til at opofre sig til dens Kundskab, som om de derved kunde blive Gud lige i Viisdom. Derfor blev Slangens Straf, at den stedse skulde krybe paa Jorden; Tilværelsen, og Kundskaben om samme, Philosophien, skulde aldrig kunne hæve sig til det Evige, og blev saaledes en Løgner fra Begyndelsen, ved sit skuffende Løfte til Mennesket.

Det lovedes, at Qvindens Sæd skulde sønderknuse Slangens Hoved, men den skulde bide Manden i Hælen. Mennesket skulde komme til Erkiendelse af Tilværelsens Usselhed, som Hovedøiemeed, men den skulde dog beholde Kraft nok til at hindre hans Flugt mod det Evige.* Saare vel indsee vi, at hverken de litterale eller moralske Udtydere af Bibelens Oldskriver ville være enige med os i denne Fortolkning; men vi erklære os ogsaa villige til at vexle Mening, saasnart Nogen, uden at fratage eller inddrage Noget, giver os en Forklaring, hvori denne mythiske Fortælling aabenbarer en dybere Sands, og sættes i strængere Forbindelse med Religionens følgende Historie. Dette er alt, hvad vi kunne sige, thi hidtil kiendte vi ingen tilfredsstillende Forklaring, og vi vide ingen Autoritet, hvorpaa vi kunne støtte os.* En i mine Tanker meget god Forklaring over det saa kaldte Syndefald findes i Magazin for Religionslærere. 3 B. S. 539. – See og Menneskehistoriens formodentlige Begyndelse af *Immanuel Kant*. Theol. Maanedsskrift. I. B. S. 148 &c. *Udgiv. . Forf. .*

Nu kunde ingen Religion i høiere Betydning være paa Jorden, men kun en Stræben mod samme, for hvilken ogsaa de gamle Religioner ere Udtryk. De vare alle Poesie. Philosophie ansaaes som deres Fiende, og var det virkelig ved sin Stilling.

Dette Phænomen troe vi at kunne forklare os saaledes: de Gamle dømte rigtigheden, at den Kundskab, der styrkede Menneskene, var Philosophie. Frygtsomme for den lange Vei fremad, stræbte de stedse tilbage mod det Evige, hvorfra de vare løsrevne. Derfor sluttede de sig saa tæt til Poesie, da denne i hin gyldne Alder havde været Eet med Religionen, ei en Stræben mod det Evige, men en Omfattelse af det. Derfor kunde Philosophien ei faae Sted i deres Religioner, thi de saae i den Slangen, som maatte knuses, før hint Samfund kunde vindes tilbage.

De fragmentariske Skildringer af Grækernes episke Old, vi have under Homers Navn, bevise, de engang troede, at have naaet deres Maal. Ei tør vi bestemme, om den dramatiske Digtning endnu var Udtrykket for denne Troe; men det synes klart, at de i den dramatiske Konst søgte at trøste sig over det skuffede Haab. Længe kunde ei heller hin Skuffelse vedvare: thi Mennesket havde engang sluttet sig til Tilværelsen, og kunde ei mere træde tilbage. Kundskabens Frugt var brudt og smagt, og kunde ei atter vorde hel og urørt, om den end henkastedes til Forraadnen. Nydes maatte den, om den endog var dræbende Gift. Allerede i Grækernes Historie skimte vi Overgangen fra Poesie til Philosophie som Religion; men endnu maatte denne kæmpe, og seirede først under Romerne. Ei var det Ringeagt for det Høieste, der fødte denne Overgang, skiøndt den vist nok fødtes af samme; men en dunkel Ahnelse om, at en Forening mellem Poesien og Philosophien burde finde Sted.

Dog, ingen menneskelig Aand kunde forene disse Kæmpende til et harmonisk Væsen med Tendents til

det Evige, og det fordi Ingen kan fare op til Himmelen, uden Den, som nedsteg derfra. Sokrates faldt som Martyr, thi for svag var den Gnist af λογος, han besad, og Forsøgene havde de sørgeligste Følger.

Usædelighed omvandt Menneskene med sine smudsige Lænker, medens Philosophernes Høresale gienløde af Dydens Priis, og Undersøgelse om Gudernes Natur.

Konsten, der fødtes for at fængsle de flygtende Guder til Jorden, blev Overdaads og Forfængeligheds Tiener.

Leveklogskab hyllede sig i Poesiens glimrende Klædemon, borgede dens Navn, og modtog de bedragne Dødeliges Hylding.¹⁴⁶

Aarhundreder henrullede i hinandens Fied, og ugiennemsigtig blev Taagen, der skiulte det Eviges Straaler for Jorden.

Jøderne, hvis Religion som Poesie tabte ved at træde i Nationalismens Tieneste, men vandt langt mere ved sin stadige Hentydning paa det Fuldkomnere, havde efterhaanden tabt Evnen til at skue det høie Liv, der spirede i deres hellige Bøger, og det synes, som de ved at hylde de kloge Romere, have lukket Øiet for det Eviges sidste Glimt, og indsluttet sig i Tilværelsen.

Ville vi finde livfulde Spor af Poesien som Stræben mod Religion, da maa vi vende Øiet høit imod Nord, og kaste et indtrængende Blik paa *Asalærens* dybere Sands.

Her finde vi, hvad vi i de andre Nationers Gudelære - Jødernes kun for en Deel undtagen - forgiæves søge, Erkiendelse af Poesiens Afmagt til i Livet at giengive Tilværelsen sit tabte Samfund med det Evige.

Heraf allene kunne vi forklare os den merkelige Forskiel mellem Grækernes Skyggeverden, og Skandinavernes Valhal.

Grækerne troede, at kunne ved Poesie, tilbagevinde Religion i Livet, og maatte derfor ansee Døden som Ende paa Samfundet med det Evige. Derfor bevæge sig kun kraftløse Skygger i det mørke Erebos, hvor ei Zeus men Ades hersker. Tilstanden efter Døden er kun et mat Efterskin af Livet, og Tilbagegang til samme, Ønskets Høieste.

Nordboen ansaae Livet for en Skilsmisse fra det Evige, der kun burde benyttes til at berede sig Plads hos Hroptatyr paa Valhals Bænke. Tilstanden efter Døden er da ikke Livets Efterskin, men dets Potensering*
Hvad er Livets Potensering? *Udgiv.* . Derfor træde Einherierne kraftfulde frem, inddrikke guddommelig Kraft i Heidrunes stærke Miød, og fryde sig ved det høie Vaabengny, og Valkyriers liflige Sange. Men endnu ere de ikke forenede med det Evige, de have ikke tilintetgiort Døden, skjønt de have overvundet den. Døden er blevet som Bien, der mister sin Braad ved at bruge den, thi flux opvaagne de dræbte Helte som af lette Slummer. Dog, Maalet maa naaes, og derfor ere Valhals Kampe kun Forbilleder paa den Store i Ragnaroke, da Guderne selv skulle falde, og give Plads for det identisk Evige. Først da skulde en skjønnere og herligere Soel beskinne den gienfødte Jord, og Heltene leve i uadskilleligt Samfund med Alfauðr i Gimle.¹⁴⁸

Dog, hvor ugerne vi end skilles fra gamle Nordens hellige Myther, der i sig selv skiule det herlige Lys, der berettiger dem til Navnet Religionens Morgenrøde; maa vi vende Øiet hen paa den gyldne Soel, der alt frembryder i Østen, og hvis Straaler ogsaa engang skulde opvarme det kolde Norden.

Jesus fødes, og med ham nedsteeg atter Religionen til Jorden; thi han var det levende Udtryk for det Eviges og Endeliges inderligste Forening: $\mu\epsilon\gamma\alpha \epsilon\sigma\tau\iota \tau\omicron \tau\eta\varsigma \epsilon\upsilon\sigma\epsilon\beta\epsilon\iota\alpha\varsigma \mu\upsilon\sigma\tau\epsilon\rho\iota\omicron\nu$. Θεος εφανερωθη εν σαρχι.

Herpaa hentyder Forestillingen om de tvende Naturer i Christi Person, og herved kunne vi ledes til at opdage den dybere liggende Grund, hvi Fædrene inddeelte λογος i ενδιαθετος og προφορικος .

Men, Religionen i høiere Betydning kunde ei mere boe paa Jorden. Med Jesus opfoer den atter til Himlen efter først at have slynget sit hellige Baand om det Endelige, hvorved det kunde hæve sig til det Evige. Det er hvad Skrivten siger: Jesus forsonede Menneskene med Gud.

Først nu have vi Ret til at besvare Spørgsmaalet! Hvad er Jesu Religion?

Den er det *Endeliges Forsoning med det Evige* * Vist nok en saare besynderlig Definition paa Jesu 149 Religion eller Christendom. Skulde det Evige da absolut forsones, førend det Endelige turde nærme sig til det? Og hvorledes tilveiebragdes da denne Forsoning? Systemet taler vel om en Forsoning. Men denne kan Herr Forfatteren jo her ikke mene, da han gjør Religionen selv til en Forsoning. *Udgiv.* .¹⁴⁹

Men for at fortjene dette Navn maa den løse Tilværelsens Gaade, og den gjør det, ved at vise, hvad hidtil Ingen kunde, at Poesiens og Philosophiens Identitet kan, knyttet til det Evige, være Religionens Repræsentant i det Endelige* Jeg maa tilstaae, at jeg ikke ganske forstaaer dette. *Udgiv.* .

En Sammenstilling af Hovedideerne i Jesu Lære vil tydeliggjøre dette. Jesus gik ud fra den af alle Religioner erkendte Sætning, at Menneskene havde mistet deres første Ypperlighed, og levede i Fiendskab med det Evige, hvorfra de havde løsrevet sig. Han lærte, at denne Tilstand var fælles for Adams hele Slægt, og herved opstaaer Arvesyndens rene Begreb. Han lærte, at Mennesket ei ved egen Kraft kunde hæve sig til det forlorte Standpunkt, i det han sagde: "Ingen kiender Faderen, uden Sønnen, og den som Sønnen det vil aabenbare." Paulus udtrykker samme Tanke med mere Bestemthed, naar han siger: "det naturlige Menneske fatter ikke de Ting, som høre Guds Aand 150 til" samt: "Ingen kiender det som er i Gud uden Guds Aand." Philosophiens Bestræbelse at vorde Religion, og de sørgelige Følger af samme finde vi malet med de stærkeste Farver i det første Kapitel af Brevet til Romerne.

Saaledes var den første Gaade løst, i det et Lys opgik over Menneskets Stilling. Grunden var viist, hvi Naturen ligger i en evig Strid, hvi Moralloven ei kan virke med Nødvendighed, da den ikke væsentlig hører til Tilværelsen, men blev kun betinget nødvendig ved Menneskets Fald. Rom. 5te og 7de. Nu saaes, hvi Menneskene havde en uudslettelig Ahnelse af det Evige, uden dog at kunne slutte sig til det.

En Gaade var endnu tilbage, der egentlig gjorde Jesu Komme nødvendig for os, og hvis Løsning egentlig maatte udgiøre Religionen. Er Gienforening med det Evige mulig, og hvorledes: Dette er Gaaden.

Det første Spørgsmaal besvarede Jesus saare ofte med den fuldeste Bestemthed, og det er derfor nok at henvise til det saa bekiendte og tydelige Udsagn Joh. 3. 16. og 17., men at den christelige Religion virkelig fremsætter det samme Begreb om denne Gienforening, som vi have antaget, fremlyser vel klart saavel af det ofte mistydede Sted Rom. 8. 19 - 25. som af Eph. 1. 9-10. hvor det 151hedder: "efter sin velbehagelige Beslutning kundgjorde han os sin hemmelige Villie, ved en Huusholdning i Tidernes Fylde at indslutte Alt, det i Himlene og det paa Jorden, i Christo som i eet Hovedbegreb." Følelsen af denne Gienforenings høie Salighed, og dens Ypperlighed frem for al Jordens Viisdom var det, som fyldte Paulus med glødende Andagt, da han bøiede sine Knæ for vor Herres Jesu Christi Fader, og bad, at Christus maatte boe formedelst Troen i hans Brødrer Hierter, paa det de med alle de Hellige kunde begribe, hvilket der er det Brede og Lange, og Høie og Dybe, at de kunde kiende den Christi Kierlighed, der overgaaer al Kundskab og opfyldes til al Guds Fylde.

Det andet Spørgsmaal besvarer Jesu Lære saaledes: Ved stadigt Hensyn paa det Evige, og ved Lydighed mod Moralloven, som Mennesket ved sit Fald underkastede sig, kan han ene gienvinde den tabte Salighed. Men da Mennesket kun skabtes for at stige fra Begreb til Individ, mangler han Kraft til at opfylde den Lov, der ei stemmer med hans hele Væsen. Derfor nedsendte Gud sin Søn, at han først skulde udsukke ved sin Tilblivelse som Menneske, Fiendskabet mellem Jorden og Himmelen, at han med sit hellige Blod skulde aftvætte det Endeliges Ureenhed, skaffe os Adgang¹⁵² til Faderen, og ved sin frivillige Død opfylde Loven. Naar det Endelige skulde reddes fra Undergang, maatte det Evige øiebliklig give Slip paa sin Evighed* Kan det Evige da nogensinde høre op at være *Ikke-evigt? Udgiv.* . Jesus maatte bane Veien giennem Døden til Livet, for at Menneskene kunne gaae derpaa. Han maatte ligesom udrive Scepteret af Plutos Haand, og udtørre de stygiske Vande, at de ei længere kunde indslutte de Døde. Her have vi Sandsen af Mythen om Christi Nedfart til Helvede. — Nu staaer da Mennesket atter i Forbindelse med det Evige. Poesiens Verden har faaet Realitet, og er blevet knyttet til Existencen, der som Philosophiens Virkekreds, er blevet et betydende Ziffer i Approximationens Tabel (?). Poesiens og Philosophiens Identitet fremtræder i Jesu Læres Hovedbud: *elsk Gud over alle Ting, og din Næste som dig selv!* og dette erklærede Jesus selv ved at sige: i disse to Bud indfattes baade Loven og Propheterne. Disse Bud maa Menneskene, som agte at indgaae i det hellige Jerusalem, der skinner af Guds Herligheds Glands, og pranger med det fornyede Livets Træe, stedse have for Øine, og da have de Ret til, uagtet de¹⁵³res Feil, at nedknæle med et fast Haab for den Naadestool, som Herren fremsatte for Troen i Christi Blod.

En Gaade er endnu tilbage, og fordrer saa meget mere Omtale, som den synes mindst tilfredsstillende løst af den christelige Religion. Dens Gienstand er: de Ondes Skiæbne efter Døden.

Foreløbig maa vi anmærke, at denne er ikke Tilværelsens, og kan derfor egentlig ei fordres løst af Religionen.

Syndens Mulighed var ligesaa nødvendig som Friheden og hvorledes denne kan føre tilbage til det Evige, bør Religionen vise; men Synden, Forfølgelsen af et endeligt Maal, er Udtrykket for Menneskets totale Misbrug af Friheden. Gaaden om Beskaffenheden af dennes Resultat, har Mennesket selv skabt, den bliver Individets og ikke Artens. Den kan ikke fordres løst af Religionen der ene er beregnet paa Artens Trang til den første Gaades Løsning. Tydeligere: Religionen skal vise Vei til det Evige. De som ikke ville gaae denne Vei, frakiende det Maal, Religionen viser hen til, Interesse for sig, og kunne ikke fordre af den at belæres om et Maal, hvis Modsatte den erklærede for det eneste. Alt hvad de kunne vente af Religionen, er, at den maa kalde deres Maal¹⁵⁴ det Modsatte af sit, som Død af Liv. Da de ei ville arbeide paa Gienforeningen med det Evige, kan denne ei blive dem til Deel, og selv maa de vel vide, hvor de agte sig hen, siden de gaae saa ubekymrede, og foragte al Veiviisning.

Nu ville vi nærmere betragte Christlærens Udsagn, og stille det ved Siden af den filosofierende

Fornufts Sætninger.

Saa lidet som Christlæren giver nogen Fremstilling af de Ondes Tilstand efter Døden, saa bestemt tillægger den deres Ulyksalighed Varighed.

De gamle Theologer sagde: denne Ulyksalighed skulde bestaae i evindelige Piner og Plager paa Siel og Legeme, af Dievelen i Helvede; men foruden det saare meget Underlige, der er sammenpakket i dette Dogma, har man Ret til at paastaae, det er ubibelskt. Aldrig siger Bibelen, at Dievelen skal pine de Ugudelige, men vel, at de skulle gaae hen i den evige Ild, som er beredt Dievelen og hans Engle.

Af Skrivtens Udtryk, den evige Død, jevnført med Ideen om Menneskets nærværende Bestemmelse, giennem Moralitet at stræbe mod det Evige, kunde man have Aarsag til at troe, at Jesus satte de Ugudeliges Straf i en vis Tilintetgørelse, i en uvirksom, pinlig Beskuelse af de Gudfrygtiges Salighed. Dette synes især at passe med Forestillingerne i Lignelsen om den rige Mand. Trangen til Gienforening med det Evige forkynder sig for ham som en ulædskelig Tørst, der uden Ophør brænder den tørre Tunge. Han kan ikke begrave sig i det svælgende Dyb, paa hvis Bred han ligger, men pines af Visheden om det Eviges Tilvær, som han nødes at skue paa hin Side Dybet. Ikke heller kan Fornuften erklære dette for urimeligt; thi den Ugudelige søgte i Livet at slukke Gnisten af det Evige, som han burde næret, for ved den at forenes med det. Han er da paa en vis Maade død, da Skranken er sat for den Sphære, hvori han bevægede sig, og han nyder kun endnu et sørgeligt Liv, fordi det var ham umuligt, ved endelig Kraft at bringe det Eviges Spire til Henvisnen, skjønt han hindrede dens Vext.

Kun tvende Indvendinger af nogen Betydenhed lade sig gjøre herimod.

Man kan sige, at dette egentlig kun passede paa de virkelig Ugudelige, der ginge giennem Livet uden Hensyn paa det Evige, men ikke paa dem, der skjønt de i Ahnelse, Ønske og Haab sluttede sig til det, dog vare hengivne til en eller anden Synd, der endog henrev dem imod deres Villie.

Vel overhugges Knuden ved at sige: Jesu Blod aftoer de Bodfærdiges Synder, men det synes dog, som en Smitte, ofte fornyet, maatte gjøre Mennesker uskikket til strax at træde i Samfund med det Evige.

Følelsen heraf var det, som fødte Ideen om Skærsild i sin ædlere Betydning, saaledes nemlig, som en Deel af de Gamle og Origines forestillede sig den. Denne Idee lod sig godt forene med Antagelsen af et høiere ogsaa endeligt Liv efter Døden, hvorved Begrebet om Pine bortfaldt, og synes at være den eneste, hvorved Knuden kan tilfredsstillende løses.

Man har sagt, at det stred mod den alvidende Guds Godhed, at skabe Mennesker, han forud vidste, vilde blive evig fortabte.

Denne Indvending synes at være betydelig, men man maa agte, at den ene laaner sin Styrke fra den dog nok skæve Forestilling om Verdens Skabelse som vilkaarlig. I det vi antage Guds evige Tilværelse, antage vi tillige den evige Muelighed af Verdens Tilblivelse, der under Tidens Betingelse maatte blive Virkelighed. Verdens og Menneskenes Tilværelse var altsaa nødvendig. Den moralske Verdens Tilværelse var ogsaa nødvendig under den Forudsætning, at Mennesket løsrev sig fra det Eviges Samfund, og da Moralitet forudsætter Frihed, kunde Gud ligesaa lidet hindre Menneskene fra at blive ulykkelige, som han kunde hindre deres Tilblivelse eller Syndefaldet. Hvad end stod tilbage, gjorde Gud, ved at nedsende til Jorden sin Herligheds Glands og sit Væsens rette Billede, hvorved Arvesynden udslettedes, (?) det vil sige, Overgangen i den moralske Verden ophørte at være Synd, i det en Vei viistes, til giennem den allene at naae det Evige. Ikke at ville vandre denne Vei, at potensere Syndefaldet ved Sluttelse til Existensens laveste Deel, og bestemt Opponeren mod Gienforeningen, er Synd mod den Hellig Aand, som aldrig kan forlades. (?)

De nyere Philosopher have sat de evige Straffe i Tab af høiere Lyksalighed. De meente nemlig, at efter Døden kom Mennesket til renere Anskuelse af Pligt og sit sande Vel, og vilde da, frit for det sandselige Legeme, gaae frem paa den Bane, han her udskeiede fra, og de sætte da hans Ulyksalighed i Bevidstheden om, at have kunnet staae paa et høiere Trin, dersom han allerede her i Livet havde helliget sig Dydens Tieneste.

Vi have Agtelse for det Menneskes Hierte, som først opfandt denne Gisning, af Medynk over de Ulykkelige, som vi ønske alt Godt, naar de ei længere kunne skade os; men inderlig maa vi harmes over disse Sæt ningers Eftersnakkere, blant hvilke vi med Blussel regne os selv, medens vor Aand endnu bukkede sig under Autoritetens Aag.¹⁵⁸

Man antager, at Mennesket paa hin Side Graven kan forbedre sig. Vi ville indrømme det, som noget, vi ønske og ei bestemt kunne modsige; men at det der skulde være lettere end her, er aldeles urimeligt, ja ophæver Begrebet om Moralitet.

Dersom Mennesket efter Døden kommer til renere Anskuelse af Lyksalighed, som vi paa nærværende Standpunkt ville antage; dersom han vinder ved at befries fra Legemet, da maa Fristelserne der omringe

ham, Vanskelighederne han har at bekæmpe, voxer i samme Forhold; thi lettelig indsees det, at naar paa Dydens Side var lutter Fordeel og Skiønhed, paa Lastens derimod lutter Tab og Hæslighed, da ophører Begrebet om Kamp, da fulgte Mennesket, ved at være dydig, de samme Motiver, han fordum fulgte ved at være lastefuld, da var ingen Sindsforandring, men kun en Ombytning af Navne.

Er det nu vist, at Menneskets Forbedring maatte hisset være ligesaa vanskelig som her, da er der slet ingen Grund til at formode, den snarere vilde finde Sted.

Dog var det kun Urimeligheder, der fandtes ved dette System, dem kunde man tilgive; men at det istedet for at være menneskekiærligt er menneskefiendsk, at det er egnet til at bestyrke Menneskene i 159 deres blinde Gang paa Lastens Vei, og hindre deres Omvendelse, det kan ingen Retskaften taale, og dertil bør han ikke tie.

Vi maa tilstaae, at de der bestandig raabe paa Moralitet, have her været saare konsekvente. Evigheden var dem en Torn i Øiet, fordi den fødte Forestillingen om Belønninger og Straffe, da de vilde have Dyden udøvet allene for sin egen Skyld. Derfor ophævede de Straffen, og sagde herved til Menneskene: I bør være dydige, thi det er Eders praktiske Fornufts Bud, men i modsat Fald skulle I ei frygte for Straffen, thi vare I end nok saa lastefulde her, kunne I dog omvende Eder hisset, og der er det langt lettere, da I ingen Fristelser have til det Onde.

O hvilken Skare af Dydshelte maa ikke denne humane Opfordring have dannet!

Nu staae de, studsende af Forundring over at Slægten ikke er rykket nærmere til Fuldkommenhed, da dog derom er dem bleven sagt saa mange deilige Ting.

Men kiendte de da ikke det sandselige kortsynede Menneske, der endog, naar han troer en ulyksalig Evighed, for at følge sine Lyster, saa gierne opsætter Omvendelse til Dødens Nærmelse!

Uden giftig Satire paa Menneskets Natur, tør vi dristig paastaae, at blandt 1000 fulgte de 160999 den lokkende Synd, naar de kunde haabe, efter her at have tømt Glædernes Bæger til Bunden, endnu hisset at blive lykkelige. Lettelig lod da Samvittighedens Røst sig neddæmpe, og roelige vilde de synge, hvad vi allerede saa ofte hørte:

¹ "Jeg frygter slet ikke at blive fortabt
Af den som har Vinen og Pigerne skabt."

Man vil indvende, at Philosopherne aldrig gave de Lastefulde Haab om saa høi eller stor Lyksalighed, som de Dydige. Men beregner vel det efter Nydelse higende Menneske Aar, var det end Millioner — Grader, vare de end af et Mellemrum som fra Jorden til Himmelen? See vi da ikke daglig, at de med Glædens Udtryk i deres Aasyn styrte sig i Lastens aabne Svælg, skjønt de med temmelig Sikkerhed kunne formode, at de der med sig begrave deres Formue, Sundhed og Liv, Ting der ligge saameget nærmere ved deres Standpunkt. Men, sker dette, fordi de virkelig sætte Nydelsen over Tabet af disse Ting? Hos nogle faa Tankeløse kan det maaskee være Tilfældet; men i Almindelighed vinder Lasten, fordi dens Følger i Livet ei ere nødvendige, men kunne mueligen undgaaes. Tabe nu de evige Følger af Lasten ogsaa deres Vished, vorder Resultatet af den Ugudeliges Liv ikke væsentligt og i Alt forskielligt fra det af den Gudfrygtiges; da bortfalder det Eviges hele Indflydelse paa Moraliteten, og dermed Moraliteten selv, der ei har nogen Realitet uden ved stadigt Hensyn paa Hint.

Dersom de Ondes Ulyksalighed i Evigheden skulde bestaae i Erkiendelsen af den høiere Lyksaligheds Tab, som de Gode nyde, da synes den at maatte have sin Grund i den skændigste Misundelse, da de stedse nøde langt mere, end de havde gjort sig værdige til; men hvorledes kan en saadan Last bestaae med Forbedringen?

Men, det er kun for at illudere, at man har anviist Ulyksaligheden en saa tvetydig Plads, fordi man nemlig ei vilde have Skin af at ophæve al Forskiel mellem de Gode og Onde, som man virkelig gjorde; thi disse maatte for det lavere Trin i Lyksalighed finde sig skadesløse ved Erindringen af det glædelige Liv, de havde ført.

Vel vide vi, man vil indvende, at efter Døden betragter Mennesket ei Livet eller dets Glæder fra samme Synspunkt, som her paa Jorden; men denne Gietning mangler al Grund. Just deri bestaaer de Godes Triumph, at de i Evigheden finde deres Anskuelse af Tiden stadfæstet, at de erkiende Realiteten af deres Ideer, see Virkeligheden knyttet til den Muelighed, hvori de levede. Hvorfor skal nu det Modsatte have Sted hos de Onde? Fordi, vil man svare, deres Anskuelse var vrang. Men beviser ikke de Godes rigtigere Anskuelse, at de ogsaa i Livet kunde havt en saadan, men have modtvillig bortskudt den? Følger deres Gemyt dem ikke over Graven, da ere de ei længere de samme Væsner, men følger det dem, maa de ogsaa hisset lukke Øiet for den rigtigere Anskuelse. Den umiddelbare Følelse af et sørgeligt Resultat kan lære dem, at deres Gang i Livet var beregnet paa et ganske andet Maal, end de Gudfrygtiges; men det er ikke noget Nyt, det maatte de allerede vide i Livet, men de vilde ikke have andet Maal, end det, der kunde naaes uden

Opofrelse af deres Glæder. Da de i Livet ei havde Sands for de høiere Glæder, kunne de ei medbringe nogen anden Forestilling om Glæde, end den, der passer sig paa hvad de her gave dette Navn.

Resultatet af denne Undersøgelse bliver da, at Fornuften ei indseer noget Middel til at forbedre de Ulykkelige paa hin Side Graven, og at den christelige Religion er enig baade med sig selv og Fornuften i det den tillægger deres Ulykke Evighed^{*}. Dette er en haard Beskyldning baade mod Fornuft og Christendom. "Gud er Kierlighed" og han skulde gjøre Skabninger *evig ulykkelige*? Hvor kan Forfatterens Forstand og Hierte rime de to ting sammen? *Udgiv.* . At Jesus ei lærte noget bestemtere om de Ondes Skiæbne efter Døden var nødvendigt; thi han kom ikke for at tiene de Sunde, men kun dem, som have Lægedom behov.

Da Jesu Lære forkynder sig som Poesiens og Philosophiens givne Identitet, maa den nødvendig være et Mysterium, og alle de, der, forledede af dens Bestanddele ei antage den derfor, maa fare vild. En Følge heraf var at man troede at kunne reducere den snart til Poesie, snart til Philosophie.

Med Poesien forvexledes den saaledes i Katholicismens betydningsfuldere Periode, hvis Efterskin Digteren malte, da han qvad:

¹ Raphael dichtete liebend, prophetisch ersann Bonarotti,
Wägte des Pantheons Dom stolz in den Aether hinauf.

En lignende Forvexling synes Tidernes Tegn atter at bebude; men med alt sit Glimrende, er den langt fra at være ønskværdig. For Poeten har Tilværelsen tabt sin Interesse, og derved sin Vigtighed. Med Inderlighed slutter han sig til Religionens poetiske Deel, men taber sig just derved saa let i uvirksom Beskuelse, og naar han tvinges til at tage Deel i Tilværelsen, synes han ukiendt med Morallovens Skranker. Dette er Sværmerie i sin slette Betydning, men som ofte opkommer paa den uskyldigste Maade, i det Mennesket troer, at Jesu Religion tilbageførte Samfundet med det 164 Evige, og at man kan blive deelagtig deri ved at fjerne Øiet fra ethvert jordisk Forhold, og hæfte det stadig paa det Evige.

Den foregaaende Undersøgelse har viist os, at denne Troe, der ikke er væsentlig forskiellig fra Grækernes, støtter sig paa en aabenbar Illusion, men vi maa aldrig glemme, at intet uden denne Troe kan skabe Digteren; det maa derfor ikke undre os, naar han foragter Tilværelsen, og end ikke synes giennemtrængt af den dybeste Ærefrygt for Moraliteten. Thi paa hans Standpunkt er det nødvendigt. (?) Han kan ikke glædes ved Frugten, fordi han, i Analogie af den lavere Natur, forudsætter, at Blomsten maatte visne, før den kunde frembringes. Ogsaa her forledes han af sin ensidige Anskuelse, men uden den var han ikke Digter.

Vores Pligt er det derimod, ei at lade os forlede af ham, til at bortbytte vores, til det Evige ved Jesum fast knyttede Tilværelse, med den vel mere glandsfulde, men bedragende og hastig bortilende, han tilbyder. Øiebliklig kunne vi følge ham, og nyde en Forsmag paa Himmels Salighed; men ved i Livet at ville holde den fast, gjøre vi os uværdige til den.

At Samfundet med det Evige er umueligt i Livet, erklærede Jesus selv, da han prisede Digteren Johannes som den største, der fødtes af Qvinde, men lægger til: dog er den mindste i Himmeriges Rige 165 større end han, og saare treffende karakteriserede Göthe Menneskets Bestræbelse, ved Poesie at hæve sig til det Evige, da han qvad:

¹ Hebt er sich aufwärts
Und berührt
Mit dem Scheitel die Sterne,
Nirgends haften dann
Die unsichern Sohlen;
Und mit ihm spielen
Wolken und Winde.

I de sidst forløbne Tider søgte man at reducere Jesu Religion til Philosophie; men, uagtet vi heller ikke paa nogen Maade ville mis kiende Hensigten heraf, nemlig at gjøre den mere brugbar for Livet, mere frugtbar for Moraliteten, kunne vi dog ingenlunde bifalde disse Forsøg, eller ønske dem fortsatte. Dersom Philosophien kunde løst Tilværelsens Gaader, da havde Jesu Lære været unødvendig, men den kunde det ikke, og hvad maa Resultatet blive, naar det Højere maa træde i det Laveres Tieneste?

Philosophien kan aldrig glemme, at den er Tidens kloge Datter, og da den ei kiender sin Moders Fødsel, maa den sætte hende som det første. Antagelsen af det Eviges Tilvær, og dets Forbindelse¹⁶⁶ med Tilværelsen, hvorved den vil hæve sig til Religion, er ikke dens eget Resultat, men en blot Eftergivenhed for Poesien. Jordlivet indslutter de betydende Ziffre, hvortil Evigheden kun føies som et Nul, istedet for at det selv burde være Nullet, der kun fik sin Betydning ved Stillingen mellem det Eviges Ziffre.

Uden at ville see de Urimeligheder og Modsigelser, hvori de gjorde sig skyldige, antog de nyere Theologer, eller, som de hellere vilde hedde, Religionsphilosoper, da de vare opdragne i den kritiske

Philosophies Skole, at Mennesket endnu udtrykte sit Begreb heelt, at Moralloven hørte til hans oprindelige Væsen, og at hans eneste Fald var Udskeielsen fra Pligternes Stie paa Sandselighedens blomstrende Veie.

Uden at vise os, hvorledes denne Strid var indkommet i Menneskets Natur, eller hvorledes den kunde ophøre, paalagde de os ved et kategorisk Imperativ at udrydde den Deel af vort Væsen, der stod deres Sætninger i Veien, og saaledes med Tiden vorde reen Intelligents. Da dette imidlertid ei kunde skee i Livet, lovede de os et Slags Evighed, der egentlig kun var en Fortsættelse af Tiden, da Moralloven stedse skulde følge os med sin truende Haand* Det *truende* fraeregnet - skal den da ikke det? *Udgiv.* .167

Dette kaldte de Jesu rensede Religion, og vist nok var den rensed for alt det Religiøse, som udmærker den, thi her er intet høiere Liv i Tidens Ophav, ingen Længsel efter dets Fornyelse, ingen Forbindelse mellem Jorden og Himmelen, uden Moralens Kiæde, der selv skal stige fra nedens opad. Ahnelsen af Tilværelsens Usselhed og det Eviges Herlighed kaldtes Sværmerie, der neppe burde taales i Digterens Mund, og Mennesket blev til en Jette, der med sin Haand, hvis han vilde, kunde forandre Stjernernes Gang, og, ledet af den blotte Forstand, vandre med stadige Skridt paa Himmels Buer. Man loe eller man harmedes over Digteren, der turde bagvaske Mennesket, og forringe hans Adel, ved at sige om ham:

2 Steht er mit festen
Markigen Knochen
Auf der wohlgegründeten
Dauernden Erde,
Reicht er nicht auf
Nur mit der Eiche
Oder der Rebe
Sich zu vergleichen.

Ogsaa vi stræbte engang at dele Menneskets glimrende Triumph, vi berusedes af Haabet at kunne staae som frit Fornuftvæsen paa den faste Jord, og kun sparsomt tildele vore svagere Brødre 168 Himmels Trøst, indtil deres Øie blev klart som vores. Vi rensede vor Religion fra alt det Urimelige, Jesus og hans Apostle havde lært, blot for at læmpe sig efter deres svage Tidsalder, som de dog ellers vare uforsigtige nok til at revse uden Skaansel med Ordets det skarpe, tveeggede Sværd. Men, snart gyste vi for den nøgne Beenrad, der stod for os uden Kraft og Marv. Liv og Varme forlod os, og hurtig maatte vi flygte til Poesiens Straalebarm, for der atter at opglødes, saa vi med det indre Øie kunde skue Jesu Læres høie Sands.

Ikke ville vi derfor ringeagte Poesie eller Philosophie, fordi vi sætte Religionens Aabenbarelse som det høieste og eneste Fyldestgørende; thi vi vide saare vel, at enhver Videnskab har sin særegne Bane til et og samme Punkt, som den med en vis Nødvendighed maa følge; men de Christnes Pligt er det, at hindre enhver Forvexling, der betager Jesu Religion sit Udmærkede, og dette kan neppe bedre skee, end ved at lade den udtale sig heel i vore Templer.

Vi vide det, man troer: Skolerne ere Stedet, hvor Religionskundskaben bør hentes, og at Kirkerne ved disses Forbedring ville blive overflødige. Men, hvilket Raserie! I Skolerne bør Barnet samle de Kundskaber, han efter sin tilkommende 169 Stilling i Borgersamfundet behøver, men skiønt han kan lære, hvad Jesus har sagt, vil han aldrig der kunne lære at kiende Jesu Religion. Vi maa dog ikke glemme, at hos Barnet slumrer endnu hin Ahnelse af det Evige, og det føler ingen Trang til Religion, kan altsaa umuelig føle Interesse for de høieste Sandheder, især da disse ligge saa ganske uden for Erfaringens Kreds, i hvilken Barnet bevæger sig, at de endog ere en Daarlighed for den almindelige Forstand, der vil anvende de fra det Sandselige abstraherede Love paa det Oversandselige. Maaskee var den ei heller en af de ube tydeligste Aarsager til den Ringeagt for Religion, der i de sidste 10 Aar som en Pest befængte Menneskene, at man havde gjort det Helligste til Barnesyssels, og brugt til Staveøvelser de dybeste Toner. Her have vi end en Grund, hvi Menneskene bortkastede Religionen tilligemed deres andre Dukker, som Noget, der var uanstændigt for Mænd. Takket være den forstandige Tidsalder, fordi den, skiønt ikke stedse af Ærbødighed for Religionen, udrev Catechismerne af Barnets Haand! Nei, Christi Religion er Guds hemmelige Viisdom, og aldrig kan den blive almindelig erkendt uden ved en Symbolik, der fører den nærmere frem for Beskuelsen. Men ligesom Jesu Religion er langt høiere end nogen af Oldtidens Mysterier, saaledes maa ogsaa dens 170 Symbolik være langt fuldkomnere, ei som Hieroglyfer dunkelt hentyde paa den, men være dens rene Aftryk, og heri ligger Begrebet om christelig Liturgie, eller udvortes Gudstieneste. Er da Jesu Religion Poesiens og Philosophiens Identitet med Tendents til Religion, da maa den ogsaa vise sig saaledes i Liturgien. Men, fremstiltes den kun i sin høieste Potens, da vandt den intet ved Fremstillingen. Poesien og Philosophien maa derfor træde frem i deres eiendommelige Dragt, men de maa have et høieste Punkt, hvori de forenes, hvor de samlede fremstille Jesu Religion som det Endeliges Forsoning med det Evige, og knytte sig til Religion som det inderligste Samfund mellem begge.

Betragte vi nu den første christelige Liturgie saaledes som vi finde den angivet i Apostlernes Skrifter fra dette Synspunkt, da ville vi see, at den fuldkommen stemmede mod de Fordringer, vi nys gjorde.

Den bestod i at lære og prophetere. Hvad var Lærdommen uden Philosophien anvendt paa Livet, og

knyttet til Læren om Forligelsen mellem Gud og Mennesket ved Christum? Hvad var hin Propheten uden en Flugt paa Poesiens hellige Vinge ud over Tilværelsen til den ny Himmel og ny Jord, Christus lovede sine Troende?¹⁷¹

Sakramenterne, Daaben og Nadveren udgjorde Liturgiens nederste og øverste Punkt. Ved Daaben gjortes Mennesket deelagtigt i den skeete Forsoning, antoges til en Jesu Christi Tiener, og indviedes saaledes til Religion. Nadveren var Kulminationspunktet for det Poetiske i Liturgien, thi her berørte Mennesket det Høieste og Helligste, mod hvilket han stræbte. Men her forenede tillige Philosophien sig med Poesien; thi dens Maal i Liturgien kunde ene være, at gjøre Mennesket værdigt til Forening med det Himmelske.

Nu først kunne vi ret skue Sandsen af Jesu betydningsfulde Ord ved Nadverens Indstiftelse: Gjører dette til min Ihukommelse! Sagt til Apostelerne maatte det hedde: dette være Eder en kraftig Mindelse om at I have seet hvad mange Propheter og Konger og Vise ønskede at see, men bortdøde i Haabet — det Evige i mig forenet med det Endelige, det Endelige ved mig forsonet med det Evige.

Hin første Liturgie er da Urtypen, hvorefter de Christnes stedse maa være indrettet, naar den skal være hensigtsmæssig. Intet kan derfor være daarligere end den Paastand, at Liturgien skal skride frem med Tiden, da den tvertimod, uafhængig af samme, ene bør rette sig efter hvad den skal udtrykke, Nærmelsen til det Evige, og kan, naar den¹⁷²engang passer, ligesaa lidet forandres som Religionen selv.* Denne Herr Forfatterens Bemærkelse finder jeg at være saa sand som skøn — ret et Ord i Tide. Imidlertid kan vor Liturgie derfor gjerne modtage et og andet forbedret Udtryk. Den maa gjerne fornyes, og trænger virkelig til en Reformation. Kun maa man ikke ville reformere Christendommen ganske bort. *Udgiv.* . Mon det ikke være en dunkel Ahnelse af denne inderlige Harmonie mellem Liturgie og Religion, der lader Almuen i hin see dennes Forandring?

Tanken om, at lade Liturgien lempe sig efter Tiden, kunde først opstaae, efterat man havde hyldet den Sætning, at Tiden fødte Christendommen, hvilket jo dog er noget ganske andet end at Christus kom i Tidens Fylde. Billedet kan saaledes fordærves og forældes, at det trænger til en heel Fornyelse, hvis det ei skal tabe al Lighed med Originalen; men at Denne skulde kunne udvikle sig af Hints Ruiner er dog vel bestemt modsigende.

Vist er det, at Mennesket kan stige i Kundskab; men, mon det ikke være hans høieste Trin paa Jorden, at kunne give al sin Kundskab Tendents til det Evige? Saa tænke vel ikke de, der¹⁷³ ansee den alt opløsende Forstand for Menneskets Høieste; thi for den er ogsaa hans høieste Maal at kunne undvære det Evige; men lad dem stræbe did! Vi ville troe, at den største Udvikling er da, naar Livet med alle dets Phænomener og Videnskaber anskues i dets Relation til de evige Urbilleder, kort, naar hele Livet vorder Liturgie, thi Religion kan det kun vordre hisset. (??)

Men fordi vi aldrig maa tabe den første christelige Liturgie af Sigte ved Indretningen af vores, derfor er det dog tilladt, ja endog Pligt at udfylde den til et fremadskridende Heelt, og benytte alle vor Tidsalders Fordele til at forøge Fremstillingens Værdighed. Kun maa vi stedse huske, hvad det er som skal fremstilles, og aldrig glemme de Punkter i Daaben og Nadveren, mellem hvilke vi maa bevæge os.

Hvorvidt den nærværende Liturgie i sin mere udstrakte Bemærkelse, eller det som foregaaer i vore Kirker, svarer til disse Fordringer, skal det følgende Oversyn vise.

Staae vore Kirker end ikke tomme, er det dog bekiendt, at intet Menneske af god Tone mere besøger dem, uden enten for at faae sit Øre kildret, eller for Exemples Skyld, eller af mindre ædle Grunde. Almuen selv føler ei længer den¹⁷⁴ Trang til at møde selv i Herrens Huus, og kommer paa mange Steder kun stundum af Vane. Nogle have i denne Anledning komplimenteret vor Tidsalder, som om det var den stigende Oplysning, og Erkiendelse af den vigtigere moralske Kultur, der tømte vore Kirker, og Tidsalderen har ogsaa her hævdet sin Ret til Navnet, en forfængelig Qvinde, i det den lønnede sine Tilbedere med et kierligt Smil, og dog lod som den vilde gjøre Indvendinger mod det smigrende Udsagn.

Vi ville slet ikke nægte, at den temmelig høit stegne Ligegyldighed for alt Helligt paa Jorden og i Himmelen, som man, ventelig ironisk, kalder Oplysning, afholder Mange fra vore Kirker; men vi behøve slet ikke at gaae uden for disse, for at opdage, hvad der kan bevæge det virkelig religiøse Menneske til at blive borte af de Fleste. Vi maa selv finde, det næsten er umueligt der at hæve sig over det Endelige, da det omringer, indslutter os overalt, træder stedse frem under varslende Gestalter, der synes at kæmpe med hinanden om Æren for vor dybeste Nedtrykkelse i Tilværelsens Sump.

Men er det den foreskrevne Deel af Liturgien, eller den til Præsten overladte, eller Udførelsen af begge, der foraarsager det? Vi ville see det.

Liturgien inddeler sig selv i den opløftende og undervisende. Hin kan forene sig med¹⁷⁵ denne, men denne aldrig med hin uden Skade for begge.

Vi ville betragte dem saaledes som vi konsekvent troe de burde være, som de under nærværende

Lovbestemmelser kunne være, og som de lade sig tilsyne.

Til Liturgiens undervisende Deel regne vi kun i Almindelighed Prædikenen. Thi Taler ved Brudevielser og andre Leiligheder har et mere indskrænket Maal, og maa, med Hensyn til Hovedprincippet mere rette sig efter de paagældende Individuers Tarv: Catechisationen er en Gientagelse og Fortsættelse af Skoleunderviisningen, der ei her kan komme under Betragtning.

Præsten træder frem paa det ophøiede Sted, og vi maa vente af hans Mund at høre de høie Sandheder, om Menneskets dybe Trang til Himmels Veiledning og Trøst, om Guds evige Raadslutninger til dets Held og Frelse, om Jesu Komme i Tidens Fylde, og da: om hvad vi, giennemtrængte af varm Kierlighed til Gud og Jesus, dybt følede med Paulus, det var langt bedre at fare herfra og være med Herren, bør giøre og undflye for at kunne tage Deel i den skeete Forsoning; for at kunne indgaae i det himmelske Jerusalem, der ei tør betrædes med besmittet Fod. Eller vi maa vente at høre, hvorledes vi stedse kunne vise os som 176troe Arbeidere i Herrens Viingard, der ufortrødne plante og vande, og nedbede Vext fra Gud i det Høie; uden at tabe Modet, naar de hvinende Storme knække de spæde Ranker, hvis modne Druer vi haabede at bringe Herren, som et velbehageligt Offer. Eller vi maa vorde udrustede med Troens og Haabets de herlige Vaaben mod Fristelsens Anfald, saa vi lære, ei at bøie Øret til de onde Lysters lokkende Stemme, eller skue hen til de tryllende, snart af Guldets Lue glimrende, snart med Nydelsens flagrende bølgende Klædemon dækkede Gestalter, som de opstille for vort Øie.

Dette eller noget Saadant maa vi vente at høre tolket med værdige Ord, og med den dybe Følelses antændende Ild. Derfor staaer Taleren paa det ophøiede Sted, for at hans Aande ligesom skulde indgyde os den guddommelige Flamme, hvoraf hans Indre brænder, og ligesom for beskuelig at vise os, Mennesket bør staae mellem Jorden og Himmelen, tage Deel i Livet, men med stadigt Hensyn paa det Høiere, saa han ei fæster sig til det, og selv lammer de Vinger, der skulle hæve ham op i Lysets herlige Egne.

Nu opstaaer Spørgsmaalet: viser det sig, at Mængden blandt Præsterne erkiender disse vore retmæssige Fordringer?¹⁷⁷

Det giør os ondt, at vi maa svare paa det bestemteste: Nei! Mange kunne ikke opfylde en stor Deel af Fordringerne, og Mange ville ikke. Havde vort Ønske Vægt, som det har Grund og Vigtighed, da ville vi her forene det med den ædle *Fallesens*, at der dog maatte sørges for de theologiske Candidaters Dueliggjørelse til Prædike-Embedet, og at der maatte tages strengt Hensyn paa deres moralske Character; thi grueligt er det, at høre Præster, som hverken kunne tale eller skrive dansk, og som aldrig fik andet Begreb om Actionen, end det de tydede sig til hos Qvinctilian, og for længe siden glemte. Forargeligt er det, at høre Herrens Ord af en bandende Jæger, der kun glemmer Ederne, saalænge han, utaalmodig nok, maa staae paa det hellige Sted, eller af en Ryggeløs, af hvis Mund vi uden for Templet høre raadden Snak og letfærdig Skiemt, eller overhovedet af en tvetydig Mand.

Langt være det fra os, selv paa fierneste Maade, herved at ville beskyldte Nogen, eller kaste mindste Skygge paa en Stand, der kan være saa hæderværdig; men at noget Lignende baade har været og kan være Tilfældet, nægter vist Ingen.

Dog, vi ville vende tilbage til vor egentlige Hensigt, at characterisere Nutidens Prædikemaade. 178 Naar vi undtage de Faa, der med uddannede Evner forbinde Flid og Nidkiærhed, og forkynde Jesu *hele* Lære, da maa vi inddele Præsterne i de dogmatiske og moralske.

De Dogmatiske foredrage Systemet uden Frugtbarhed for Livet, og uden sand Relation til det Evige; thi den der stedse slaar omkring sig med Treenighed, Jesus og hans Forsoning, ahner slet ikke disse Lærdommes høie Betydning. Fra disse Kirker maa vi blive borte, eller sove.

De moralske Præster stemme deri overeens, at de giennem hele Aar ængstlig stræbe at undgaae Nævnelser af det Helligste, som frygtede de for at besmitte det ved uværdigt Selskab; men for ikke at blive eensidige, maa vi inddele dem i trede Klasser:

De der baade mangle Talenter og Virksomhed,

De der mangle een af Delene,

De der have begge.

Hos de Første sove vi ligesaa trygt som hos de Dogmatiske. Thi de blive slet ikke mere frugtbare for Livet, fordi de stedse dreie sig om dette Punkt, og Forskiellen er blot, at vor Søvn bliver kortere, da disse Herrer sielden have megen Tid at spille i Kirken, men maa hiem at see til Heste og Køer, Plov og Mødding. Skjønt Disses Antal vel ikke er saa saare lidet, troe vi dog gjerne, at den anden¹⁷⁹ Klasse er langt talrigere; men langt mere Udbytte kunne vi ei vente af deres Taler.

Den der enten lader sine Evner slumre, fordi han selv vil sove, eller ei anseer en Prædikens Udarbeidelse

som værdigt Brug af samme, synker i den sande Vægtskaal ned til hine først Nævnte, om end hans udvortes Foredrag giver Talen et skønnere Anstrøg, og holder vore Øine aabne.

Den der vil være ret virksom, uden at kunne hæve sig til den Standpunkt, hvorfra han burde overskue sin Virkekreds, og derfor baade vil udbrede Agerdyrkning og Lovkundskab, Physik og Medicin, med lidt Moral og Religion, vil neppe stifte megen Nytte, men i al Fald mindst opfylde de Fordringer, vi i Kirken gjøre til ham. Han vil være populær, og nedstemme sig til Almuens Fatteevne, og ret som de ikke kunde modtage andre Begreber, end dem der vækkes i Stald og Lade, vil han vel endog paa Prædikestolen, til stor Opbyggelse fortælle sine Tilhørere: "at de ei burde spille deres Hestes Giødning paa Landevejen; at Vinteren dog ikke har været saa grumme slem, da det dog var oventørre for Mennesker og Fæe; at de bør takke Gud fordi han lagde Jord paa Jorden (!!!) da de ellers ei kunde boe derpaa," og mere af samme Suurdei.¹⁸⁰

Ingen, der kiender Nutidens Prædikemaade, endog kun af hvad vi desværre! maa læse paa Prent, vil kalde dette overdrevent, men Ingen kan heller undre sig over, at de virkelig Religiøse holde sig borte fra saadanne Præsters Kirker.

Men nu de Mænd, der gjøre Menneskets moralske Forbedring, i det mindste i Kirken, til deres eneste Maal; som, uden at føres vild af det daarlige Skrig om Prædikenens Unødvendighed og Gavnløshed, opbyde alle deres indre og ydre Evner for at kunne tale lige kraftig til Forstand og Hierte; som opmuntre til Dyden og tordne mod Lasten med Varme og Følelse; mon de ikke udfylde Posten, hvorpaa de staae som christelige Religionslærere ligesaa godt som de, der give os Jesu hele Lære?

Vi nødes til at svare: Nei! skjønt vi saare vel indsee, at mange agtværdige og tænkende Mænd ville svare: ja, og stemple vor Paastand med Navnet Sværmerie. Saavel herfor, som fordi disse Moralitetens Talsmænd ere de eneste, som fortiene Op mærksomhed, ville vi nøiere betragte saadanne Talers Væsen, og sammenligne det med Maalet for christelig Religion.

Den Præst, der troer, han ei bør lægge nogen Vægt paa de vigtigste Bevæggrunde til Dyden som Aabenbaringen fremstiller: Guds Villie, Kierlighed til Gud og Jesum, og Gienforening med det¹⁸¹ Evige; som paastaaer, at Menneskets Pligter staae i nøiagtigt Forhold til hans egne Kræfter, og derfor blot driver paa Brugen af disse; han reducerer Jesu Religion til Philosophie. Betager nu en saadan Fremfærd Jesu Religion sit høieste Fortrin, i det vi derved indknibes mellem Tilværelsens Gaader, istedet for at faae dem løste, hvilket vi troe at have beviist; saa maa vi, selv i det vi beundre Talerens sieldne Evner og Iver for den gode Sag, dog erklære, at hans Tale ei er religiøs, altsaa ei svarende til sin Bestemmelse.

For end tydeligere at godtgjøre dette, ville vi kaste et Blik paa de Bevæggrunde til Dyden, der endnu blive ham tilovers. Enten maa han stræbe at indbringe den Regel: *øv Dyden for sin egen Skyld!* i sine Tilhøreres øverste Maxime, eller han maa blot see hen til Handlingernes Følger.

Principet: *øv Dyden for sin egen Skyld!* har næsten altid imponeret ved sin tilsyneladende Storhed, og er blevet anseet for Moralphilosophiens evige Triumphbue; men foruden at det stedse vil være en tom Lyd for Mængden, havde man vel Ret til at spørge: hvad er Dyd i denne Betydning? Svaret bliver formodentlig, den er det eneste Absolute, og kan derfor fordre sig alt Relativt underordnet. Vi maa tilstaae Slutnin¹⁸²gen formel Rigtighed, men kunne ikke overtude os om Præmissens Sandhed. Vi troede, Intet kunde kaldes absolut, uden det, der, hævet over Tids og Rums Bestemmelser, indslutter Alles bestemmende Grund, hint Tænkens og Værens evige Identitet, Gud, og vi skjønte ikke rettere end at Moralloven er begrændset af Tilværelsen. Vel har man søgt at hæve denne Vanskelighed, ved at kalde Grækernes Guder usædelige, fordi de stode over Moralloven, og derimod sætte Moralloven over Gud; men da Guds Tilværelse, der maatte mangle Frihed i høiere Betydning, og vorde relativ, derved ophæves, maa vi erklære, at dette Begreb enten er for høit eller for lavt for vor Fatteevne.

Sætte vi Dyden som det Endeliges størst muelige Harmonie med sig selv, og det maa vi, naar den skal træde frem for sig selv i Tilværelsen, og ei være det Evige underordnet, da maatte den, for at kunne fordre sig ubetinget udøvet forkynde sig hos Mennesket som tvingende Naturdrift.

Sætte vi derimod Dyden som den nødvendige Betingelse for det Endeliges Forening med det Evige, da kan den fordre sig udøvet uden noget Hensyn paa Livets øvrige Forholde, men ei for sin egen Skyld, kun for dets Skyld, hvis Betingelse den er.¹⁸³

Dog, Faa ere vel de, som, i det mindste hos os have lagt hint ufrugtbare Begreb til Grund for deres kirkelige Underviisning, og de Fleste ere gangne den anden Vei, i det de have beregnet, hvormegen Nytte vi kunne have af at gjøre Godt, og Skade af at gjøre Ondt.

Disse ere egentlig hverken Moralens eller Religionens, men blot Klogskabens Lærere. De maa stedse føre os omkring i Tilværelsen, og kunne allene kaste et Sideblik paa det Evige, der da ikke i og for sig selv, men som følelig Belønning fremstilles som Gienstand for vor Eftertragten.

Naar vi da tilstaae disse Moralens Tolke, at de vel kunne afskrække Nogle fra de grove Udbrud af Lasten,

hvis sørgelige og smertelige Følger de male med Ildfarver, at de kunne fremlokke Taarer i den Blødes Øie, og vække i hans Hierte medlidende Følelser; saa paastaae vi tillige, at de ei kunne indgyde Menneskene den rolige Hengivenhed i Herrens Haand, eller den ydmyge Erkiendelse af deres Afmagt, at de ei kunne lære dem at bruge denne Verden, som de der ikke bruge den, og for det Eviges Skyld opføre Alt hvad Jorden har af Kiært og Skiønt; thi det kunne ene de, som føle, at deres Borgerskab er i Himlene.

Man kan ikke her affordre os Beviis for, at dette er en virkelig Mangel, thi her spørges ei om¹⁸⁴ Jesu Religion er sand, hvilket maa forudsættes som erkiendt af alle dens Tienere, og desuden har været Gienstand for vor Undersøgelse; men kun, hvorvidt man, uden at anvende hine christelige Bevæggrunde til Dyden, kan lære i Jesu Aand, hvilket dog alle vore Præster paastaae at gjøre.

Imidlertid var det maaskee ei her saa ganske upassende, at melde et Par Ord om Egennytte som Dydens Bevæggrund, og om det Oversandselige i Christendommen. Man har saare ofte erklæret Egennytte for en ureen Bevæggrund til Dyden, og derpaa bygget Indvendinger mod den christelige Moral, samt Paastanden om et høiere Moralprincips Nødvendighed, men har man ogsaa nøie bestemt Ordets Betydning? Enten maa det udtrykke, hvad der stemmer overeens med Menneskets inderste Væsen, og hans ubetingede Fordring til sig selv, eller hvad der fremstiller sig blot for vor sandselige Natur i tækkelig Skik kelse. I første Tilfælde flyder den sammen med de høieste Bevæggrunde til Dyden, og i sidste har man havt Uret i at udstrække den til Evigheden. Ikkun den der byder os indrette vor Opførsel efter Handlingernes Følger, der kun umiddelbar vedrøre vor nedre, og saare middelbar vor høiere Natur, gjør sig skyldig i den Brøde, at have fremsat Egennytte i sin slette Betydning som Bevæggrund til Dyden,¹⁸⁵ og Christendommen fortienner ikke denne Bebreidelse. Derimod treffer den ganske hin Klogskabslære, der traadte frem som et usselt Surrogat for Christendommen, og vi see allerede Mange, som vilde blevet sande gudfrygtige Christne, dersom Moralens havde været dem foredraget i sit nødvendige Forhold til Religion, men som nu troe, at de have opfyldt deres Bestemmelse, naar de iagttage *Knigges* Regler for Omgang med Mennesker.

Man har i den senere Tid saa inderlig ønsket det Oversandselige borte af Christendommen, og det med samme Ret, som man maatte ønske Ro den borte fra Træet, da Toppen, som vi om Vinteren tydelig see, har sine Safter fra sig selv, og sikkert da vilde frembyde et langt skiønnere Syn. Man har imidlertid været godmodig nok til at raade Præsterne at lade det staae indtil det faldt af sig selv, og det kaldte man Pastoralklogskab. En ligedan Klogskab er det, som byder Nutidens Mennesker, at lade de gamle Borges Mure staae, som latterlige Vidner om den barbariske Old, de skylde deres Ophav, og det er kun skændig Bagvaskelse, som siger: det skeer fordi — man ei kan nedbryde dem.

Ogsaa vi ville dog engang prøve paa at være kloge, og tale et forstandigt Ord med. Men vi mene, at Klogskab netop byder Anvendelse af hint¹⁸⁶ Oversandselige, og støtte vor Mening paa følgende Grunde.

Naar man vil danne Mennesket til moralsk Jordborger, maa man sætte alle hans Evner i Moralens Tieneste; men nu har Mennesket desværre Noget, man kalder Phantasie, og den vil slet ikke lade sig indknibe til jevn Gang paa Pligtlærens snevre Sti. Vel sandt, allerede heraf er det klart, den ikke maa høre til vort egentlige fornuftige Jeg; dens danske Navn beviser tydelig, den kun bestaaer i Indbildningen, og mange Poeter have gjort os det Samme saare beskueligt. Den bør altsaa udryddes tilligemed vor hele sandselige Natur ved et kategorisk Imperativ; men, atter desværre! dette kan langt snarere lade sig udtale, end skaffe sig Lydighed, og af den kiære Almue især maa vi ikke fordre for meget paa Gangen. Vi maa da vel indtil videre lade den blive, og blot søge at give den noget uskadeligt Legetøi, hvormed den kan sysselsætte sig, medens vi ordne Kræfternes Harmonie, der skal opluge den. Aldrig kunde vi treffe noget bedre Valg, end netop hint Oversandselige, vi nys hensatte i Krogen, thi deels er det for ubetydeligt til at kunne skade Moraliteten, og deels vil det, ved den givne, sværmeriske Tendents hindre Phantasien for de mange un¹⁸⁷derlige Spring hvorved den, indsluttet i Tilværelsen, vilde spotte mange af Moralens høieste Diger.

Temmelig længe opholdte vi os ved *Prædikenen*, baade fordi den udgjør en saare vigtig Deel af Liturgien, saa og fordi vi troe, den især turde trænge de fleste Steder til Forbedring.

Uden at kunne beskyldes for Eensidighed troe vi nu at kunne gaae over til

Daaben.

Uden at nægte, at Formularerne ved denne Handling kunne modtage Forbedring, skiønne vi dog ikke rettere, end at Bestemmelserne for dens Administration svare i det Væsentlige til dens Hensigt. Daaben skal være en Indvielse i Religion, og som første Punkt i Liturgien omfatte baade det Poetiske og Philosophiske i samme. Dette er virkelig Tilfældet, thi Barnet indvies til Troe paa det Oversandselige, og gjøres meddeeltig i Jesu Forsoning, og forpligtes som saadan, til at forsage Synd og Last, Diævelens Gierninger.

Man har fundet det saa upassende, at der tales til Barnet, men vi troe, at Handlingen vilde tabe en Deel

af sit Høitidelige ved en Forandring, og hvo der ei er svoren Fiende af Poesie, vil ei finde noget Anstødeligt i denne Tiltale.

Men, maatte man vel spørge, dersom Daabsceremonien i det Væsentlige svarer til sin¹⁸⁸ høie Betydning, hvi gjør den da i Almindelighed saa lidet Indtryk, og efterlader os saa tomme? Meget maatte vi feile, hvis ei Aarsagen hertil fornemmelig ligger i Maaden, hvorpaa især de moralske Præster forrette samme. Med hvilken tankeløs Ilfærdighed oplæses ikke som oftest Indledningen, der skal vise, hvi Daaben skeer! Hvilken Vold gjør ikke Nævnelser af den hellige Treenighedslære paa Præsten! Hvilken forstaaelig Afskye for Overtroe fremlyser ei af hvert hans Træk, naar han med uvillig Finger maa drage Korsets betydningsfulde Tegn over den Spædes Bryst og Ansigt! Tydelig seer man, det ei er til Troe paa den Korsfæstede, ei til de Helliges Arvedeel i Lyset; men kun til en Borger af Moral staten, der skal kunne staae urokkelig uden Kirke og Religion, den oplyste Lærer vil indvie Barnet.

Nu skride vi frem til den opløftende Deel af Liturgien, den som tilligemed Daaben nu synes at skulle modtage en Forandring. Den staaer lige over for Prædikenen, og indbefatter

Kollekter, Bønner, og Psalmer.

Sandt er det, vore Kollekter og Bønner kunne behøve Forbedring, ikke fordi de næsten alle gaae ud over Tilværelsen, og slutte sig til det Evige, thi det er nødvendigt; men fordi en Deel af dem mangle det glødende, fulde, poetiske Liv, der burde ¹⁸⁹ udtale sig giennem dem. Spørgsmaalet bliver kun: hvem kan forandre dem til det Bedre? Ingen uden den sande Digter, der veed at forherlige Poesiens Flamme ved Religionens hellige Ild. Skulle de derfor blive forandrede, eller ny affattede enten af den kolde Systematiker, til hvilken Skole han end hører, eller af Prosaisten, hvis Varme gik ud fra Tilværelsen, og derfor ei kan hæve sig over dens snævre Kreds, da vee os! Da ville vi enten see Skrivtsprogene sandsløs sammendyngede, eller Moralens Kapitler afhandlede, eller betydningsløs Sentimentalitet beile til en Taare, der ei kan udtrykke Længselen efter det Evige, men kun Medynk over Tilværelsens Usselhed i sin skønneste Form. Hvilken bedrøvelig Modsætning vilde da opstaae mellem de Forsamledes Helligdagsklæder, og Hverdagslivet, der omsnoede dem med sine smudsige Lænker!

Maatte vi da hellere beholde det mindre Poetiske, der, naar det udføres med Værdighed, dog er i Stand til at opsvinge os mod Himmelen, og opløse vort Væsen i andægtig brændende Følelse!

At dette sielden skeer, har i Stæderne sin Grund i Tilhørernes frivole Stemning, og paa Landet i Maaden, disse Ting behandles paa af Præsten.¹⁹⁰

Nu komme vi til Sangen, Middelpunkten af den liturgiske Poesie. Her maa alt hvad Mennesket kan frembringe Høit og Skiønt, forene sig. Poesien maa træde frem, klædt i det harmoniske Vers, hvilende paa det melodiske Riim, og hævet ved den potenserende Musik. Høit over Jorden maa vi opløftes, og et Glimt af det evige Liv maa svæve forbi vort mod Himlen stirrende Øie.

Ak! Kun sielden skeer det, og hvad er Aarsagen? Er det allene i de Kirker, hvor den gamle Psalmebog bruges, at vi vorde skuffede i vor Forventning? Ingenlunde. Vi miskiende ikke den Nyes Fortrin især med Hensyn paa Korrekthed i Versebygningen, og Værdighed i Udtrykket. Vi tilstaae endog, den indeholder megen Poesie, men langt er den fra Idealet, der svæver for vort Øie. Den kunde laant mere af den gamle, og meget tabte den, ved tildeels at rette sig efter Moralens Kapitler. Neppe er *Schillers* grundede Bemærkning vore Læsere ubekendt, at Poesien kun bør fremhjelpe Moraliteten ved den ophøiede Stemning, hvori den sætter Mennesket, men at den ophører at være Poesie og hæve Mennesket, saasnaart den træder i Moralitetens Tieneste.

Bleve imidlertid de nye Psalmer udførte vi ville ei sige ved harmonisk Musik; thi det er kun vore katholske Brødre der have Noget tilovers for¹⁹¹ dens skønneste Brug, men ved melodisk Sang, da vil der dog allerede Meget være gjort. Men saalænge Mængden af vore Kirkers Syngemestere endnu kunne lære meget af Bræger og Peer Degn, ville selv de skønneste Psalmer tabe deres Kraft, og udbrede Dorskhed istedet for dyb Følelse.

Endelig naae vi nu den hellige Nadvere, det høieste Punkt i christelig Liturgie, som udtaler Tendentsen af Jesu Religion. Betydningsfuldt er Digterens Qvad,

¹ Da Himlen sig fra Jorden skilled
Da sank din Aand igjen til Jord
Det himmelske, det rene Billed
Ei længer i dit Hierte boer.

2 Det Barnlige var længst forsvundet,
Nu gaaer du bleg mod Jorden bukt,
Med Høsten har du dig forbundet,
Og ædt af giftig Kundskabs Frugt.

3 O drik, at du kan atter glemme
Hvad koldt kun Hovmod lærte dig!
Da vaagner atter Livets Stemme,
Da seer du atter Himmerig.

Men hvad er da Aarsagen, hvi det saakaldte oplyste Menneske heller lod sig beskyldes for alt Ondt, end for at have nydt den hellige Nadvere,¹⁹² uden i det høieste for Exemptets Skyld, ja hvi selv de Fleste som nyde den, bortgaae kolde fra Berørelsen af den himmelske Ild? Vist nok maa Grunden til Manges Afhold og Kulde, søges i Tidens fordærvede Tone, hvori Spot med alt Helligt har rodfæstet sig; men sikkert ville dog endnu Mange nyde den værdig, dersom ikke en stor Deel af Præsterne selv nedsatte dens Værd. Ei tale vi her om saadanne foragtelige Meeneedere, der kalde sig Herrens Tienere, og dog istemme de Letsindiges spottende Tone, hvori de tale om vor Religions helligste Handling, thi vi ville ikke troe, at saadanne Uværdige virkelig beklæde Læreembedet imellem os.

Vi ville kun vidne, hvad vi have seet, og ofte saae vi paa Uddeleren, at han slet ikke ahnede den høie Sands, der ligger bag denne Mythe, som i Betydning langt overgaaer de ærværdigste og helligste, Oldtidens Poesie avlede, i det vi her skue et Glimt af den himmelske Poesie, hvis Produktioner have Virkelighed. Vi have seet fortræden Kedsomhed i hans Aasyn, som burde omstraales af det Eviges Glands, og maa ikke et saadant Syn nedtvinge selv den varme Giæst mod Jorden, i det han vil svinge sig mod Himmelen?

Imidlertid findes dog tvende Ting ved den nærværende Indretning, som vi troe, man maatte ønske forandrede. Vi mene Syndsforladelsen i 193 Skriftestolen, og Ordene ved Sakramentets Uddeling.

For den poetiske Anskuelse er hin Syndsforladelse en nødvendig Forberedelse til Nadverens Nydelse, da Mennesket maa tænkes renses fra alt Jordisk, før han tør nærme sig til det Himmelske; men, mon ogsaa for den religiøse? Vi troe det Modsatte. Saalænge Menneskene troede, ved Poesie at kunne atter forenes med det Evige, saalænge maatte ogsaa Renselser fra Tilværelsens Smitte finde Sted, og vi see dem derfor i alle de gamle Religioner. Men da Christus har for alle sine Troende fuldkommet den ene Deel af Renselsen, i det han forligte Verden med Gud, saa bliver ingen tilbage for Mennesket, uden den gennem hele Livet fortsatte Stræben efter Retfærdighed og Hellighed, og enhver anden Renselse strider bestemt mod Christendommens Aand. Allerede herfor burde Syndsforladelsen aflægges, men den bør det dobbelt, som skadelig for Menneskets sande Renselse, hans moralske Forbedring. Vel siger man, at de som synde i Tillid til den, vilde synde alligevel; men hvor er Beviset for denne henkastede Phrase, der hverken stadfæstes ved den ydre eller indre Erfaring? Saae vi da aldrig, at en Ildgierningsmand stræbte enten før eller efter sin onde Handling at berolige sig ved at modtage Syndsforladelse af Præsten? Og hvo tør paastaae, han ogsaa uden denne Trøst eller dette Haab vilde fuldført Handlingen? Vide vi ikke, at Mennesket i Fristelsens Stund griber begierlig efter ethvert Middel, der kan spare ham den tunge Kamp? Var der ogsaa kun Een blandt Tusinde, som ved Tanken om hiin Syndsforladelse bestyrkedes i sit Letsind, da burde den afskaffes som en Levning af udartet Catholicisme, der slet ikke hører til Jesu Religion.

Den anden Forandring, vi ønskede, havde Hensyn paa Ordene ved Brødets og Vinens Uddeling.

Ingen, der læste det Foregaaende, og fulgte vor Ideegang, vil mistænke os for at være iblandt dem, der forarge sig over den hellige Lære om Alterens Sakramente, eller tvivle om den sande Troendes Forening deri med sin Gud og Frelser; men os synes, at vi, ved at erklære Brødet og Vinen for Jesu Legeme og Blod, nærme os Transubstantiationens bespottelige Lære, og at Forskiellen vel kun turde være sophistisk.

Ville vi fængsle det Evige i det Endeliges Produktioner, ville vi gennem Munden nyde det Allerhelligste, der kun ved Troen kan blive os til Deel, da har Spotteren Voltære Ret til at haane os; da nedbrydes Sandsten af Christi Læres høieste Hemmelighed; thi vi søge da at fæste det Himmelske til 195 Jorden, istedet for at vi, hævede ved dets gudelige Kraft, skulde forene os med det.

Hvorfor kan ikke Sakramentet uddeles taus, efterat Indstiftelsens Ord ere læste, saaledes som Skik var i den ældre danske protestantiske Kirke? Eller, hvor Ord skulle bruges, var det vel Kætteri at ligne de Reformerte, hvis Formel: *det betyder*, dog i Sandhed betyder langt mere end vores? Eller, om vi ingen af Delene ville, hvad hindrer os da fra, at sige med Paulus: Velsignelsens Kalk, som vi velsigne, er Christi Blods Samfund, det Brød som vi bryde er Christi Legems Samfund?

Vilde Paulus have talt saaledes, dersom han havde troet, som de, der forfattede vor Confession, at Christi Legeme i, med og under Brødet annammes i Munden, og – vi gyse ved Tanken – knuses imellem Tænderne?

Have ikke baade Klemens og Origenes, og næsten alle de gamle Fædre, der ei bleve hvilende paa

Religionens Overflade, men trængte dybere ind i dens Væsen, forkastet Læren om den saakaldte præsentia realis!

Skulle da vi, for hvis Øine Philosophien anticipeerer sig selv, ved at gaae over til Religion, men derved kaster det herligste Lys paa dens Mysterier, endnu dvæle med at gribe disses høie Betydning,¹⁹⁶ saaledes som den spirede i christelig Oldtid, men nedtryktes af sandsesløs Rettroenhed, og kun stundum svagt fremkæmpede sig, indtil den med alt Helligt nys truedes af Forstanden med Undergang?

Ville vi ikke erkiende Sandheden af Udsagnet: Bogstaven ihjelslaaer, men Aanden gjør levende, fordi dette som Alt, nyelig misbrugtes, for dermed, om mueligt, at dræbe Aanden selv?

Efter saaledes at have giennemgaaet det Vigtigste af Liturgien, ville vi kaste et Blik paa det Udvortes ved samme, Præsten og Kirken.

Naar Præsten kiender Jesu Religion saaledes, som den kun giennem de høieste Videnskaber kan blive anskuet, naar han baade kan og vil tolke den med Fynd, og naar han selv er en sand moralsk gudfrygtig Mand, da maatte det vel synes ligegyldigt, i hvilken Dragt han traadte frem; men dog troe vi det passende, at han i Kirken er udmærket fra alle sine Tilhørere, af hvad Stand de end ere, og at en Forandring eller Forøgelse af hans Dragt finder Sted under Nadverens Uddeling. Det sidste er især et sandseligt Tegn paa, at Religionens og Liturgiens Kulminationspunkt nu er tilstede.

Hvad der foregaaer i Kirken er vist det Vigtigste, men dog bør Kirken selv have en fra andre¹⁹⁷ Huse forskiellig Bygningsmaade, ligesom Præsten bør have en for den bestemt Dragt, thi i Herrens Tempel ville vi være ganske løsrevne fra Hverdagslivet, deels for at kunne hæve os over Tilværelsen, og deels for at kunne betragte den mere upartisk, naar vi ligesom ere satte uden for den. Men just fordi begge disse Øiemed skulle opnaaes, derfor burde Kirken ei blot have en anden, men og en skønnere, mere ophøiet Bygningsmaade, end de almindelige Huse, saa at dens Architektur kunde være det faste hvilende Billede paa Poesien, der i den skal udtale sig, og for at vi derved kunne fremhielpes til at skue Tilværelsen, ikke oven, men neden for os.

At dette er langt fra at være saa, veed Enhver, som bemærkede den synderlige Kontrast mellem Kirkeeiernes høitkneisende Lader og de faldefærdige Kirker. Paa de fleste Steder har man nedrevet de ydmyge Kirkelader, maaskee fordi man troe de, de vanhældede Ringmuren, maaskee ogsaa for at hindre den urigtige Troe, at hvad som ei kunde indsluttes i disse smaa Rum, burde anvendes til Kirkens Opbygning og Forskiønnelse.

Aldrig ville vi vel faae Aarsag til at være stolte af vore Kirker, men, ligesom det var saare ønskeligt, er det vel dog mueligt, at, naar Kornets Priis ei mere er saa lav, den Tid engang kan kom¹⁹⁸me, da Synet af dem ei mere saa levende vækker Mindet om de svundne Sekler og vore længst hensovne Fædre, eller gjør os saa fortrolige med Tanken om en hastig og brad Død. Naar denne Tid kommer, og at den vil komme, derfor borger Haabets liflige Grønt paa de indre Vægge, da kan først Talen være om passende indvendige Prydelser. — At man nu paa nogle Steder nedtager Altertavlen, kan vist nok undskyldes med, at deres Malerier ere Karrikaturer af det Helligste, men at et simpelt Bord ikke vil forhøie Gudstienestens Majestæt, synes klart. Bedre var det vist, at man opsatte nye, og benyttede den atter vaagnende Malerkunst til at pryde vore Kirker med Billeder af den hellige Historie; thi derved skabtes Konsten en Potens, der maaskee er det Eneste, den mangler, for at hæve sig til sin forrige Glands.

Ingen troe, at dette Ønske opstod af Lyst til at smigre de Vanhelliges Øine, og ved Konsten hidlokke dem, der ellers mangle Sands for Kirkens høie Bestemmelse, skjønt det dog var en Vinding, langt større end den man kan vente ved at gjøre Gudsdyrkelsen, hvad man kalder, fornuftig; saasom Konsten er den eneste af Livets Frembringelser, der udmærker sig ved mere end endelig Tendents!

End mindre troe man, vi ikke erkiende den sildigere Katholicismes rasende Daarlighed, der til¹⁹⁹bad Billederne, som om de i sig selv havde deres Betydning!

Den eneste Grund for vort Ønske ligger i den Overbeviisning, at Mennesket vilde lettere kunne hæve sig over Jordlivet, naar han ligesom var omringet af Væsener fra høiere Regioner, der, efter at have giennembrudt Støvets fængslende Muur, fremstode forklarede under Malerens poetiske Pensel. Denne Himmelbaarnes symboliske Nærværelse vilde give begge Liturgiens Dele et Udtryk, de ellers vanskelig faae, og forene den til et sieleopløftende Heelt, i det vi skuede dem, der fordem vandrede i Herrens Frygt og Jesu Christo Troe, i Besiddelse af den unævnelige Salighed, der opfylder og omstraaler de Hellige.

Have vore Fædre, der udryddede Katholicismen, ladet de nys tilbedte Malerier blive, uden deraf at befrygte nogen Ulempe, og har meer end halvtredie Sekul retfærdiggjort deres lid: hvorledes skulde da vi, opdragne som Protestanter, med vor langt renere Anskuelse af Protestantismens Eenhed med sand Christendom, frygte for at danne Katholiker, ved at ombytte de slette Malerier med bedre! Bør vi det ikke, naar disse kunne befordre Andagten, eller endog kun pryde vort Gudshuus, og indgyde Almuen den poetiske Sands, uden hvilken en stor Deel af ²⁰⁰Liturgien er halv tabt for den! Troer man da det blot er det Gode i

Arten, der kan stifte Skade?

Uden Hensyn paa, hvad man vil dømmes om os og vor Forstand, fremsatte vi her vore individuelle Tanker om Religion og Liturgie i deres vigtigste Forhold. Det stred mod vor Plan, at indlade os i det Enkelte, som Enkelt, og lykkedes det os, at bestemme Grundbegreberne rigtig, var det ogsaa unødvendigt, da Enhver maa kunne ved konsekvent Slutning uddrage vore Tanker derom.

Vi kunne have feilet, og det er saa meget mere tilgiveligt, da vi, levende i en Afkrog, næsten mangle alle Hielpemidler, uden egen Tænkning til at berigtige vore Begreber; men vi tør haabe, at selv Feilene ei tillade nogen Tvivl om vor varme Følelse for Religjøsitet, og med Hensyn herpaa for ægte Moralitet.

Maatte disse Blade kun vise Nødvendigheden af dybere Granskning over Principerne, der bør ligge til Grund for vore kirkelige Indretninger! Maatte de anspore nogle af vore Religionslærere til ret at tydeliggjøre sig deres høie Kald og Bestemmelse, som Jesu hele Læres værdige Tolke! Maatte de vække nogle af vore Brødre, de theologiske Candidater af den uværdige Slummer, i hvilken Mange af dem vente paa det hellige Læreembede, uden at berede sig dertil; da maa gjerne hvert vort Ord overantvortes til Glemsel, thi da udrettede vi mere, end vor Stilling turde lade os haabe.

Vil man derimod ei værdige Resultaterne, vi uddroge paa vor Vandring gennem den menneskelige Aands høiere Egne, uden et haanligt Sideblik, fordi de ei stemme med Tidens Tone, og fordi de komme fra et Menneske, der ei modtog Privilegium af noget Fakultet, ei nævnedes i noget lært Katalog, ei beklæder noget Embede, og altsaa i vor Tids Sprog, hører til de ganske Uvedkommende; fortryde vi dog ei at have grebet Pennen med uøvet Haand, da det ei var vor egen, men Religionens og Arts Sag.* Herr Forf. kan være overbeviist om, at enhver Retskaffen vil læse hans Afhandling med megen Agtelse baade for hans Forstand og Hierte. Mig for min Deel har den meget glædet, skiønt Sproget og enkelte Udtryk paa faa Steder ikke have behaget mig. Men lige meget, Forf. har talt Religionens Sag med en reen Aand og et varmt Hierte, og derfor lønne ham Gud. *Udg.*, vi stræbte at tale.

Til Slutning maa vi udbede os vore Læseres Tilgivelse, fordi vi for Kortheds Skyld have kaldt de Præster, som tilsidesætte Religionen, de moralske istedet for de moraliserende, da det aldrig var vor Hensigt derved at udsige noget om deres Gemyt.

Egeløkke paa Langeland den 1 Oktbr. 1806.

Nik. Fred. Sev. Grundtvig,

Kandidat i Theologien.